

กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวพุทธธรรม*
PUBLIC ADMINISTRATION PARADIGM ALONG
THE BUDDHIST DHAMMA LINE

ศิริ รุ่งภัทรเสวต

Siri Rungpatarasavet

สำนักงานพัฒนาพิงคนคร (องค์การมหาชน)

Pinkanakorn Development Agency (Public Organization)

Corresponding Author E-mail: sirisavet@gmail.com

บทคัดย่อ

ในการศึกษาในด้านการบริหารจัดการนั้นเป็นรูปแบบที่มีการวิวัฒนาการทางตะวันตกมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์ที่มีการกำหนดหรือแบ่งแยกเป็นกลุ่มแนวคิด หรือทฤษฎีที่ทำให้เข้าใจในหลักการศึกษาอย่างลึกซึ้ง ในรูปแบบของกระบวนทัศน์ โดยในกระบวนทัศน์นี้เป็นแหล่งรวมแนวคิดการวิวัฒนาการทางรัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งทำให้มีความสำคัญทำให้เป็นที่รู้จักและมีการศึกษาอย่างแพร่หลายในทุก ๆ กลุ่ม ซึ่งผู้เขียนมีความคิดเห็นว่าการศึกษาระบบทัศน์สำหรับสังคมไทยปัจจุบันนี้ล้วนมีแนวคิดที่มีความแตกต่างกันออกไป และยังเป็นสังคมที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นควรนำหลักพุทธธรรม มาทำการวิเคราะห์ในแต่ละองค์ความรู้ที่ของกระบวนทัศน์ดังนี้ คือ หลักสัปปุริสธรรม มีการใช้เหตุและผลในการจัดการองค์การเพื่อให้เป็นรูปแบบของความพอดีในองค์กร การใช้หลักธรรมาธิปไตย และราชสังคหวัตถุเพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ด้านนโยบายสาธารณะเพื่อให้เกิดความเป็นกลางในสังคม การใช้หลักไตรสิกขา เพื่อเป็นการพิจารณาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การใช้หลักปาปณิกธรรม เพื่อพัฒนาองค์กรให้เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ การจัดการได้ดี เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ และสุดท้าย คือ การใช้หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ต้องการบริหารจัดการอย่างเรียบง่าย เพื่อรักษาผลประโยชน์ไม่ให้เกิดความเสียหาย

คำสำคัญ: กระบวนทัศน์; รัฐประศาสนศาสตร์; พุทธธรรม

Abstract

Management education is a pattern that has evolved in the West since the past. Specifically, public administration studies are defined or divided into conceptual groups or a theory that gives a deep understanding of the principles of education. In this paradigm, this paradigm is a hotbed of the concept of political evolution, which makes it important to be widely known and studied in all groups, and the authors have an opinion that in the study of paradigms for Thai society today, there are different ideas and society with a large number of Buddhists. Therefore, Buddhist principles should be used to analyze each knowledge of the paradigm as follows: the principle of Sappurisa-dhamma, the cause and effect of managing the organization should be used to form a fit in the organization. The use of principles of sovereignty and Rajasanghahavatthu to develop knowledge of public policy to achieve impartiality in society. Using the Tisikha principle to consider solving problems arising from learning. The use of papanika-dhamma principles to develop the organization to be a visionary, well-managed, humanistic person. Finally, the use of the principles of Tittadhammiattha, the benefit that requires neat management to keep the benefits, away from damage.

Keywords: Paradigm; Public Administration; Buddhist Dhamma

บทนำ

ในการศึกษาในด้านการบริหารจัดการนั้นเป็นรูปแบบที่มีการวิวัฒนาการทางตะวันตกมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์ที่มีการกำหนดหรือแบ่งแยกเป็นกลุ่มแนวคิด หรือทฤษฎีที่ทำให้เข้าใจในหลักการศึกษาอย่างลึกซึ้ง ในรูปแบบของกระบวนทัศน์ โดยในกระบวนทัศน์นี้เป็นแหล่งรวมแนวคิดการวิวัฒนาการทางรัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งทำให้มีความสำคัญทำให้เป็นที่รู้จักและมีการศึกษาอย่างแพร่หลายในทุก ๆ กลุ่มที่มีความสนใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการ โดยในรูปแบบของกระบวนทัศน์ ซึ่งผู้เขียนมีความคิดเห็นว่าการศึกษาระบบทัศน์สำหรับสังคมไทยปัจจุบันนี้ล้วนมีแนวคิดที่มีความแตกต่างกันออกไป และยังเป็นสังคมที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นควรนำหลักพุทธธรรม หรือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์เพื่อให้เข้ากับการศึกษาหลักแนวคิดกระบวนทัศน์ทั้ง 6 กระบวนทัศน์ เพื่อให้เหมาะสมและมีความสอดคล้องกับการวิวัฒนาการในการจัดการศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ของสังคมไทยเพื่อให้ได้ทั้งรูปแบบที่เป็นหลักการทางทฤษฎี และหลักธรรมในทางปฏิบัติอย่างถูกต้องตามสังคมไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นหลัก หรือหลักการศึกษาในการ

ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้องที่มีความเหมาะสมและสมควรที่จะได้รับเพื่อให้เข้ากับการ
วิวัฒนาการในทางการบริหาร รูปแบบที่ควรจะได้ศึกษาต่อไป

กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์

กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ ได้มีนักวิชาการตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อวิชารัฐ
ประศาสนศาสตร์ ได้จำแนกกระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ออกเป็น 6 กระบวนทัศน์ (Henry,
1980) ได้แก่

กระบวนทัศน์ที่ 1 การแยกการบริหารออกจากการเมือง (The politics administration
dichotomy ค.ศ. 1900-1926) Woodrow Wilson เสนอแนวคิดการแยกการบริหารออกจาก
การเมืองในปี ค.ศ. 1900 แฟรงก์ เจ. กู๊ด เนาว์ ได้เขียนหนังสือชื่อว่า Politic and
Administration บอกว่ารัฐบาลมีหน้าที่สองประการที่ควรแยกจากกันอย่างเด็ดขาด คือหน้าที่
เกี่ยวกับการเมือง ซึ่งเป็นเรื่องของการกำหนดนโยบายและหน้าที่เกี่ยวกับการบริหาร ซึ่งเป็นเรื่อง
ของการนำนโยบายไปปฏิบัติในปี ค.ศ. 1926 มีผลงานทางรัฐประศาสนศาสตร์เด่นอีกหนึ่งเล่ม
คือ Introduction to the Study Administration โดย เลนเนิร์ด ดี ไวท์ ถือเป็นตำราเรียนทาง
รัฐประศาสนศาสตร์เล่มแรกของโลก มีสาระสำคัญ ได้แก่ 1. การเมืองไม่ควรเข้าแทรกแซงการ
บริหาร 2. การศึกษาเรื่องการบริหารและการจัดการควรอาศัยวิธีการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์
3. การศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์เป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ เน้นข้อเท็จจริง (fact) แต่การเมือง
เน้นค่านิยม (Value Free) ความเชื่อ และการอุปมาอุปมัย 4. วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของ
การบริหาร คือ ความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2552)

ดังนั้น กระบวนทัศน์นี้จึงเป็นการสร้างความแตกต่างของรูปแบบระหว่างการปกครอง
และการบริหาร ซึ่งในการปกครองนั้นเป็นรูปแบบของการใช้การควบคุม การสั่งการเพื่อให้
เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและคาดหวังให้เกิดประสิทธิภาพตามการสั่งการ หรือการควบคุม
อย่างเหมาะสม แต่ในส่วนของการบริหารนั้นเป็นรูปแบบที่ผู้นำไม่ได้มีหน้าที่คอยสั่งการอย่าง
เดียว แต่จำเป็นต้องเข้าไปดูแลความเรียบร้อยของการบริหารจัดการนั้นด้วยตนเอง ซึ่งเป็นมี
ส่วนร่วมในการจัดการนั้นด้วยความเหมาะสม รวมทั้งเพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายมีทั้ง
ประสิทธิภาพและประสิทธิผลควบคู่กัน

กระบวนทัศน์ที่ 2 หลักการบริหาร (The principles of administration ค.ศ. 1927-
1937) ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคทองของรัฐประศาสนศาสตร์โดยเริ่มต้นจากหนังสือชื่อว่า Principles of
Public Administration ซึ่งเป็นผลงานของวิลเลียม เอฟ วิลลูปี โดยมีความเชื่อว่าการบริหารมี
หลักการอยู่ในตัวของมันเอง ไม่ว่าองค์กรภาครัฐหรือภาคเอกชนก็สามารถใช้หลักการบริหาร
เดียวกันได้ เพราะหลักการบริหารเป็นวิทยาศาสตร์ถ้านักบริหารนำเอาหลักการต่าง ๆ เหล่านี้ไป
ประยุกต์ใช้ก็จะสามารถเป็นผู้เชี่ยวชาญในกิจการของตนได้ กระบวนทัศน์นี้มีนักวิชาการด้านการ
บริหารหลายท่าน โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มการจัดการเชิงบริหาร (Administration Management Group)
2. กลุ่มการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Management Group)

ดังนั้น กระบวนทัศน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการบริหารที่ชัดเจน โดยหลักการบริหารนั้นสามารถนำไปใช้ได้ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ไม่จำเป็นที่จะต้องมีการแบ่งแยกว่าฝ่ายรัฐหรือฝ่ายเอกชน จำเป็นต้องมีหลักการการบริหารที่ใช้ได้ในหลากหลายรูปแบบ มีการจัดเป็นกลุ่มเพื่อให้เข้าใจมากขึ้นโดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นการจัดการเชิงบริหารนั้นเป็นหลัก แล้วมีการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์คอยสนับสนุนเพื่อให้สอดคล้องกัน เพื่อให้กลมกลืนอย่างเหมาะสม

กระบวนทัศน์ที่ 3 รัฐประศาสนศาสตร์ คือ รัฐศาสตร์ (Public Administrations Political Science ค.ศ. 1950-1970) การพิจารณาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ในกระบวนทัศน์นี้ ทำให้มองเห็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงความคิดระหว่างรัฐประศาสนศาสตร์กับรัฐศาสตร์ เป็นผลให้มีการกำหนด Locus ขึ้นใหม่เป็นการบริหารราชการของรัฐบาลต้องสูญเสีย Focus ที่ต้องศึกษาให้เข้าใจในหลักการและวิชาการของสาขารัฐประศาสนศาสตร์ไป ซึ่งเห็นได้จากการประชุมประจำปี ค.ศ. 1967 ของสมาคมรัฐศาสตร์อเมริกันไม่ได้นำเอาข้อเขียนทางรัฐประศาสนศาสตร์เข้ามาพิจารณาในที่ประชุม และในบทความของดไวท์ วอลโดในปี ค.ศ. 1969 ก็มีความตอนหนึ่งว่า นักรัฐศาสตร์จำนวนมากไม่ได้มองรัฐประศาสนศาสตร์ในแง่ที่เป็นคู่แข่งอีกต่อไป รัฐประศาสนศาสตร์จะมีความเป็นตัวของตัวเอง นักรัฐประศาสนศาสตร์เท่าที่เป็นอยู่มีความรู้สึกว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ยังเป็นปมด้อยของตน และถูกมองว่าเป็นบุคคลชั้นที่สอง (วิเชียร วิทยอุดม, 2551)

ดังนั้น สำหรับกระบวนทัศน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องระหว่างรัฐประศาสนศาสตร์กับรัฐศาสตร์ โดยรัฐศาสตร์นั้นเป็นรูปแบบของความรู้ในเรื่องการปกครองที่เกี่ยวข้องกับรัฐดั้งเดิม แต่มีวิวัฒนาการมาเป็นการบริหารจัดการในรัฐให้เกิดความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพื่อให้รัฐ ๆ นั้นมีความก้าวหน้า จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ขาดไม่ได้ และมีความจำเป็นที่ต้องมีการปฏิบัติงานควบคู่กันไป

กระบวนทัศน์ที่ 4 รัฐประศาสนศาสตร์ คือ การจัดการ (Public Administration as Management ค.ศ. 1956-1970) ในกระบวนทัศน์ที่ 3 รัฐประศาสนศาสตร์ตกต่ำลงมาก เนื่องจากรัฐประศาสนศาสตร์ขาดความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง มีฐานะเป็นพลเมืองชั้นสอง รัฐประศาสนศาสตร์จึงแยกตัวเองออกจากรัฐศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อหาสาขาวิชาใหม่ที่ดีกว่าเป็นประโยชน์ต่อรัฐประศาสนศาสตร์ที่สามารถเข้ากันได้มากที่สุด จึงเห็นว่าการจัดการ (Management) เป็นศาสตร์ที่เหมาะสมของรัฐประศาสนศาสตร์ที่จะเข้าไปอยู่ด้วย สถาบันที่ศึกษา Locus ของรัฐประศาสนศาสตร์จึงเริ่มที่เอนเอียงไปทางการจัดการ คือ เริ่มไม่แน่ใจความเป็นสาระของวิชารัฐประศาสนศาสตร์อยู่ไหน ส่วนประเด็นที่ศึกษา Focus ก็รับเอาวิชาของการจัดการมาใช้ในการเรียนการสอน เช่น ทฤษฎีการตัดสินใจ เทคนิคต่าง ๆ ในการจัดการ เช่น การพัฒนาองค์การบริหารงานบุคคล ระบบงบประมาณ การจูงใจ การตลาด สถิติ การวิจัย

ปฏิบัติการ เป็นต้น ผลงานที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ เจมส์ จี มาร์ช เรื่อง Organizations เฮอริเบิร์ต เอ ไชมอน เรื่อง Handbook of Organizations และ ดี ทัมสัน เรื่อง Organizations in Action เป็นต้น

ดังนั้น กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์จึงมีความเชื่อมโยงที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องของการจัดการเพื่อเป็นจุดเชื่อมโยงไปในแนวคิดต่าง ๆ ตามหลากหลายสาขาที่ประกอบเข้ามาในรัฐประศาสนศาสตร์ที่จำเป็นต้องมีการบริหารจัดการให้เหมาะสมไม่สามารถเอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งเพื่อให้มีความเหมาะสมกับการบริหารจัดการที่เป็นสาธารณะโดยมีองค์กรภาครัฐเป็นแบบพื้นฐาน

กระบวนทัศน์ที่ 5 รัฐประศาสนศาสตร์ คือ รัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration as Public Administration ค.ศ. 1970-ปัจจุบัน) โดยมองว่ารัฐประศาสนศาสตร์จะต้องให้ความสำคัญกับผลประโยชน์สาธารณะมากขึ้น สิ่งที่สำคัญหรือประเด็นที่มุ่งศึกษา Focus คือ เน้นเรื่องค่านิยมมากขึ้น จากเมื่อก่อนที่เน้นแต่ความจริง รวมถึงนโยบายสาธารณะว่าจะกำหนดนโยบายอย่างไร นำนโยบายไปปฏิบัติอย่างไร ถึงจะทำให้ประชาชนอยู่ดีมีสุขมากที่สุดนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 นักวิชาการทางรัฐประศาสนศาสตร์เกิดความสนใจในสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ เน้นให้มีการสังเคราะห์ความรู้ ความสามารถในการวิชาการต่าง ๆ และสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชุมชนเมือง นอกจากนี้ยังสนใจในเรื่อง นโยบายศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง กระบวนการกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ ผลงานเขียนที่สำคัญในช่วงนี้ ได้แก่ วินเซนต์ ออสทิม และ อิลินอร์ ออสทิม เรื่อง Public Choice: A Different Approach to The Study of Public Administration ดีพิมพ์ในวารสาร Public Administration Review (1971) โทมัส อาร์ ดาย (Thomas R. Dye) เรื่อง Understanding Public Policy (1972) ไอลาชาเคนสกี (Ira Sharkansky) Public Administration: Policy Making in Government Agencies (1970) เป็นต้น รัฐประศาสนศาสตร์ในปัจจุบันสนใจศึกษาเรื่อง องค์กร นโยบายสาธารณะ เทคนิคการบริหาร การบริหารองค์การ การบริหารทรัพยากรมนุษย์ และการบริหารงานคลังสาธารณะ (Wolf & Amirkhanyan, 2010)

ดังนั้น รัฐประศาสนศาสตร์จึงมีส่วนสำคัญให้เกิดการศึกษาสำหรับในการก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะหรือสังคมส่วนใหญ่เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการตามทฤษฎีและแนวคิดสำหรับความมีประสิทธิภาพต่อภาครัฐ และภาคเอกชนโดยไม่มีการแบ่งแยกของการบริหารจัดการ เพราะรัฐประศาสนศาสตร์เป็นการศึกษาที่มีความหลากหลายเพื่อให้เกิดความครอบคลุม กระบวนทัศน์ที่ 6 หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ช่วง ค.ศ. 1990-ปัจจุบัน แนวความคิด “Governance” (รัชยา ภักดีจิตต์, 2557) ได้ถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยในระยะแรก ๆ ธนาкарโลกกำหนดความหมายตามกรอบความคิดของการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตของธนาкарโลกว่าด้วย governance and development ดังนั้น คำว่า Governance จึงเป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึง การกำหนดกลไกอำนาจของภาครัฐในการบริหาร

ทรัพยากรทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมของประเทศเพื่อให้เกิดการพัฒนา ในระยะแรกธนาคารโลกได้พยายามอธิบายความหมายของgovernance ว่าครอบคลุมถึงความหมาย 3 ลักษณะ (Sam, 2002) ได้แก่ 1. โครงสร้างและรูปแบบของระบอบทางการเมือง (Political Regime) 2. กระบวนการและขั้นตอนที่ผู้มีอำนาจในการเมืองใช้ในการบริหารทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อพัฒนาประเทศ 3. ชีตความสามารถของรัฐบาลในการกำหนดนโยบายและการดำเนินการตามนโยบายอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น กระบวนทัศน์ทางรัฐประศาสนศาสตร์ จึงเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การบริหารภาครัฐในบริบทสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีการจัดหมวดหมู่ในแต่ละกระบวนทัศน์โดยเป็นการวิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์ไทยที่มีการจัดการศึกษาในแต่ละด้านรูปแบบ หรือบริบทของความเป็นสังคมไทยที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคในแต่ละสมัยเพื่อให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาได้เข้าใจในหลักการของความเป็นรัฐประศาสนศาสตร์ที่มีการยึดแนวทางในสังคมไทยอย่างถูกต้อง

การบริหารงานภาครัฐในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน

บริบทและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในปัจจุบันเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการปรับตัวของนานาประเทศทั่วโลก และประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง โดยในการปรับเปลี่ยนดังกล่าว มีการแยกแยะการระหว่างการบริหารกับการเมืองเพื่อความชัดเจน และทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่มีความเหมาะสมโดยเฉพาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่ล้ำหน้าอย่างก้าวกระโดด ทำให้ประเทศถูกผลักดันให้เร่งพัฒนาและสร้างความเจริญเพื่อไปสู่การเป็นประเทศไทย 4.0 (Thailand 4.0) เป็นผลจากการบริหารที่มีความชัดเจน ซึ่งจำเป็นต้องมีการเร่งเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม และความเจริญที่มาอย่างรวดเร็ว ได้ส่งผลให้เกิด การเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ปัญหาของสังคมที่มีความซับซ้อน หรือปริมาณมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งภาครัฐจำเป็นต้องปรับตัวและเตรียมการรองรับให้ทันต่อสถานการณ์ ความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น โดยเชื่อมโยงการพัฒนาในทุกมิติ ทั้งความเป็นรัฐศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ควบคู่กันไป รวมไปถึงมีการพัฒนาที่สอดคล้องกันเพื่อส่งมอบบริการสาธารณะที่มีประสิทธิภาพ และคุณภาพให้กับประชาชนและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2561) การบริหารงานภาครัฐในบริบทสังคมไทยนั้นจะต้องยึดหลักธรรมาภิบาลของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หมายความว่า การบริหารงานภาครัฐต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธีการทำงานใหม่เพื่อพลิกโฉม (Transform) ให้สามารถเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจ และเป็นที่ยิ่งของประชาชนได้อย่างแท้จริง (Credible and Trusted Government)

ดังนั้น การบริหารงานภาครัฐในบริบทสังคมไทยปัจจุบันนี้ เป็นสังคมที่ต้องปรับตัวในหลาย ๆ ด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง โดยเฉพาความก้าวหน้า

ทางด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่มีความล้ำหน้า ซึ่งต้องมีการปรับตัวมากพอสมควรเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะความคิดของประชาชนหรือพลเมืองที่อาศัยอยู่ในสังคมด้วย ต้องมีการปรับตัวให้ได้เพื่อให้มีความสอดคล้องกันในทุก ๆ มิติต่อการเปลี่ยนแปลงนี้อย่างต่อเนื่อง

บทสรุปกระบวนทัศน์

องค์ความรู้ของการศึกษารัฐประศาสนศาสตร์เป็นการกำหนดเนื้อหาสาระที่สำคัญของหมวดวิชาชีวะเฉพาะ ซึ่งพิจารณาจากการทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวกับมาตรฐานระหว่างประเทศสำหรับผู้ประกอบวิชาชีพทางรัฐประศาสนศาสตร์ การระดมความเห็น จากผู้ทรงคุณวุฒิทางรัฐประศาสนศาสตร์ โดยขอบเขต และสาระสำคัญขององค์ความรู้ต่าง ๆ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้ด้านองค์การและการจัดการ (Organization and Management) เป็นกลุ่มวิชาที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับองค์การไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นขององค์การ รูปแบบโครงสร้าง สายการบังคับบัญชาขององค์การ ทั้งองค์การภาครัฐ ภาคเอกชน หรือองค์การที่ไม่ใช่ทั้งภาครัฐและเอกชน การออกแบบองค์การ ทั้งนี้ กลุ่มวิชานี้ยังครอบคลุมถึงการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ ในองค์การ การพัฒนาองค์การ เทคนิค และการบริหารจัดการภาครัฐ การบริหารงานพัสดุ การบริหาร จัดการคุณภาพ การจัดการความรู้และองค์การแห่งการเรียนรู้ การควบคุม และตรวจสอบภายในการบริหารความเสี่ยง ภาวะผู้นำและการทำงานเป็นทีมและนวัตกรรมการบริหารจัดการ เป็นต้น

2. องค์ความรู้ด้านนโยบายสาธารณะ (Public Policy) เป็นกลุ่มวิชาที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับกระบวนการนโยบายสาธารณะ การกำหนดทางเลือก สาธารณะ การศึกษาและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะด้านต่าง ๆ การนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ การวิเคราะห์และประเมินความเป็นไปได้ของโครงการสาธารณะ การจัดทำโครงการสาธารณะ การวางแผนการบริหารโครงการสาธารณะ การวิเคราะห์ และประเมินผลกระทบโครงการ เป็นต้น

3. องค์ความรู้ด้านการบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Management) เป็นกลุ่มวิชาที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับการวางแผนทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ การบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ การบริหารค่าจ้างเงินเดือนและประโยชน์ตอบแทนอื่น ๆ การประเมินผลการปฏิบัติงาน และการบริหารผลการปฏิบัติงาน การบริหาร จัดการสวัสดิการ นันทนาการและพนักงนสัมพันธ์ กฎหมายเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์ภาครัฐและการจัดการความขัดแย้งในองค์การ ทั้งนี้ องค์การหมายรวมทั้งองค์การภาครัฐ ภาคเอกชน หรือ องค์การที่ไม่ใช่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

4. องค์ความรู้ด้านแนวคิดและทฤษฎีทางรัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administrative Concepts and Theories) เป็นกลุ่มวิชาที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับทฤษฎีทางรัฐประศาสนศาสตร์ ปรัชญาการเมือง ความรู้ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมทั้งระดับชาติ ระดับภูมิภาค

และระดับระหว่างประเทศ กฎหมายมหาชน แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการบริหารจัดการภาครัฐ การคลังและการเงินภาครัฐ ระเบียบวิธีวิจัยทางรัฐประศาสนศาสตร์ การจัดการวิสาหกิจชุมชน ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการเป็นผู้ประกอบการกับการจัดบริการสาธารณะ มิติทางเศรษฐกิจกับการบริหารภาครัฐ การตลาดสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์ การบริหารเชิงกลยุทธ์การบริหารสาธารณะแนวใหม่ การจัดทำและการส่งมอบบริการสาธารณะ ธรรมภิบาล จริยธรรมนักบริหาร การปกครองและการบริหารท้องถิ่น เป็นต้น

5. องค์ความรู้ด้านการคลังและงบประมาณ (Public Finance and Budgeting) เป็นกลุ่มวิชาที่มีความครอบคลุมเกี่ยวกับการบริหารการคลังและงบประมาณภาครัฐทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่น การจัดการด้านทรัพยากรด้านการเงิน การวิเคราะห์การลงทุน การเป็นผู้ประกอบการภาครัฐ การบริหารการเงินขององค์การภาครัฐ การบริหารรายได้ภาครัฐ การบริหารรายจ่าย ภาครัฐ การคลังและงบประมาณท้องถิ่น การบริหารรายได้และรายจ่ายของท้องถิ่น เศรษฐกิจชุมชน ท้องถิ่น เป็นต้น

ดังนั้น องค์ความรู้กระบวนทัศน์ทางรัฐประศาสนศาสตร์ โดยองค์ความรู้กระบวนทัศน์นี้ มีความแตกต่างกัน ซึ่งมีการจัดระเบียบให้เข้ากับด้านที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านองค์การและการจัดการ ด้านนโยบายสาธารณะ ด้านการบริหารทรัพยากรมนุษย์ ด้านแนวคิดและทฤษฎีทางรัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการทางรัฐประศาสนศาสตร์ และสุดท้ายคือ ด้านการคลังและงบประมาณ โดยองค์ความรู้ทางกระบวนทัศน์ทั้งหมดนี้ เป็นรูปแบบที่มีความสอดคล้องกับรัฐประศาสนศาสตร์ไม่สามารถขาดได้ เพราะมีความแตกต่างกันในแต่ละด้านซึ่งเป็นการเชื่อมโยงที่มีความชัดเจน โดยเฉพาะการบริหารจัดการที่มีความสำคัญ เช่น การจัดการองค์กรก็ต้องนำหลักการทางแนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์มาใช้ เป็นต้น ซึ่งบ่งบอกถึงความที่แตกต่างกันแต่สามารถขับเคลื่อนในกระบวนการของตนตามหลักการแนวคิดที่ได้จากรัฐประศาสนศาสตร์นั้นอย่างเหมาะสม

กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวพุทธธรรม

กระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์ไทยเนื่องจากว่าสังคมไทยอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมซึ่งมีหลักทางพระพุทธศาสนาในแต่ละองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง โดยผู้เขียนจะได้นำการวิเคราะห์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาในแต่ละองค์ความรู้ ดังนี้

1. องค์ความรู้ด้านองค์การและการจัดการ (Organization and Management) องค์การและการจัดการนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์โดยใช้หลักสัปติธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559) ทั้ง 7 ประการ คือ 1. อัมมัญญา (รู้เหตุ) การจัดองค์การและการจัดการต้องมีเหตุและปัจจัยของการจัดการเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อองค์การ โดยมีหลักผลประโยชน์รองรับคือ 2. อัตถัญญา (รู้ผล) ซึ่งในผลประโยชน์นี้อาจเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการองค์การเลยก็ได้ เพราะบุคคลส่วนใหญ่ทำงานเพื่อผลตอบแทน แต่ก็ต้องยอมอุทิศด้วยร่างกาย ความคิด

ของตนเพื่อองค์กร คือ 3. อัตตัญญา (รู้ตน) ว่ามีความสามารถอย่างไรในการทำงานในองค์กรนี้เพื่อเป็นการพัฒนาองค์กร และต้องดูทรัพยากรที่สูญเสียไปว่ามีความคุ้มค่าหรือไม่ในการจัดการองค์กรนี้ โดยมีหลักประมาณการ คือ 4. มัตตัญญา (รู้ประมาณ) เพื่อช่วยในเรื่องของการกำหนดให้องค์การนี้ควบคุมให้เกิดความเหมาะสมด้วย และที่ขาดไม่ได้คือ 5. กาลัญญา (รู้เวลา) เพราะการจัดการองค์กรต้องขึ้นอยู่กับเวลาที่เหมาะสม โดยเฉพาะกลุ่มสมาชิกที่มีส่วนร่วมในองค์กร หรือชุมชนเพื่อให้การจัดการเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คือ 6. ปริสัญญญา (รู้ชุมชน) ในองค์กรนั้นให้เกิดการมีส่วนร่วมรวมถึงผลักดันร่วมกัน และที่ขาดไม่ได้คือ 7. ปุคคลัญญา (รู้บุคคล) ผู้ที่จะมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการนั้นต้องมีการคัดเลือกแบบเหมาะสม โดยใช้เหตุ ใช้ผล และมีการควบคุมในทุก ๆ ส่วนให้เกิดความพอดี โดยใช้หลักสัปปริสธรรมนี้เป็นเครื่องรับรองในการจัดการองค์กรล้วนเป็นรูปแบบของการบริหาร และมีการจัดการที่ควบคู่กันเมื่อนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการแล้วทำให้เห็นการจัดการองค์กรที่ดีทั้งการใช้เหตุ ใช้ผลในการจัดการ เป็นต้น (พิเชษฐ์ ศรีสุข และสัญญา เคนาภูมิ, 2561)

2. องค์ความรู้ด้านนโยบายสาธารณะ (Public Policy) โดยการใช้หลักพุทธธรรม คือ ธรรมาธิปไตย และราชสังคหัตถุ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559) สำหรับนโยบายสาธารณะนี้เป็นรูปแบบที่เน้นยึดโยงกับประชาชนส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่ภายใต้หลักการประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยในหลักธรรมทั้ง 2 อย่างนี้เป็น การให้ข้อคิดเกี่ยวกับการปกครองที่ประกอบไปด้วยการใช้อำนาจโดยธรรม เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” คือ การปกครองด้วยการใช้หลักคุณธรรม ไม่มีการใช้อำนาจการกดขี่ประชาชน โดยในหลักการดังกล่าวนี้ก็จะยึดโยงถึง ราชสังคหัตถุ คือ การปกครองที่พระราชาพึงต้องปฏิบัติแก่ประชาชน ซึ่งประกอบไปด้วย 1. การส่งเสริมเรื่องปากท้องแก่ประชาชน (สะสะเมธัง) เพื่อให้ประชาชนได้มีชีวิตที่ดีประการต่อมา คือ 2. การส่งเสริมบุรุษ (ปิริสะเมธัง) หรือการส่งเสริมความสามารถให้โอกาสที่ดีแก่ประชาชนได้เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยพระราชาหรือผู้ที่เกี่ยวข้องต้องมี 3. การแก้ไขปัญหาเมื่อสังคมเกิดปัญหาขึ้นโดยเพื่อให้เกิดความสงบสุขโดยเร็ว (สะสะมาปะลัง) และสุดท้าย 4. การให้กำลังใจกัน (วาจาเปยยัง) โดยต้องมีการให้กำลังใจ หรือการให้แง่คิดในการนำไปเป็นแนวทางต่อการดำรงชีวิตเพื่อให้ประชาชนในสังคมนีเกิดความสงบสุข ซึ่งในการบริหารรูปแบบสาธารณะนี้ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของสาธารณะชนผู้เป็นพลเมืองของสังคม เพราะการบริหารภาครัฐที่ดีล้วนต้องให้ประชาชนนั้นได้มีส่วนร่วมโดยการบูรณาการหลักธรรมาธิปไตย และราชสังคหัตถุย่อมต้องมีการให้ความเข้าใจในบทบาทของผู้ปกครองที่เป็นผู้นำ โดยผู้นำนี้ต้องมีการเปิดโอกาสให้สาธารณะชนนั้นได้แสดงความคิดเห็นในสิ่งที่ถูกต้อง หรือความเหมาะสมในการปกครองว่ามีความเรียบร้อยดีงามอย่างไร มีการส่งเสริมในด้านต่าง ๆ มีการแก้ปัญหา และมีการให้กำลังใจต่อกัน รวมทั้งมีการปลูกฝังในสิ่งที่ดีต่อสังคมด้วย

3. องค์ความรู้ด้านการบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Management) โดยการใช้หลักพุทธธรรม คือ ไตรสิกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559) ซึ่งเป็น

หลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการบุคคลที่ประกอบไปด้วย 3 ประการ คือ

1. อธิศีลสิกขา (การฝึกอบรมทางความประพฤติ) โดยในหลักการเบื้องต้นเพื่อเป็นการคัดเลือกบุคคลเข้าองค์การ หรือการสรรหาบุคคลนั้นต้องเริ่มที่การประพฤติ เป็นการปฏิบัติตัวเมื่ออยู่ในองค์การ มีความสามารถอย่างไร เป็นต้น ในส่วนต่อมา คือ 2. อธิจิตตสิกขา (การฝึกอบรมทางจิต) ซึ่งในส่วนนี้เป็นการทดสอบจิตใจ ความคิด ทศนคติเพื่อเข้าทำงานในองค์การ ว่ามีความคิดอย่างไร เมื่อต้องปฏิบัติงานร่วมกับคนหมู่มาก ยอมรับความกดดันได้อย่างไร และสุดท้าย คือ 3. อธิปัญญาสิกขา (การใช้ปัญญา) เพราะในการใช้ปัญญาในองค์การนั้นเป็นส่วนสำคัญเมื่อเกิดปัญหา ควรแก้ปัญหาอย่างไร ซึ่งต้องมีทั้งทางกาย จิตใจ การใช้ปัญญา เพื่อให้เข้ากับองค์การได้ดี ซึ่งในการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อให้เกิดการบริหารที่ดีนั้นล้วนต้องมีการสร้างบรรทัดในทางสังคมได้อย่างเหมาะสมว่าการบริหารทรัพยากรมนุษย์จำเป็นต้องมีหลักการอย่างไรเพื่อให้เกิดเป็นแนวทางการบริหารที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ และไม่จำเป็นเฉพาะองค์กรหรือหน่วยงานภาครัฐอย่างเดียวเท่านั้น แต่สามารถปรับให้เชื่อมโยงให้เป็นมิติที่ดีในทุก ๆ หน่วยงานที่เป็นภาครัฐและเอกชน

4. องค์ความรู้ด้านแนวคิดและทฤษฎีทางรัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administrative Concepts and Theories) โดยการใช้หลักพุทธธรรม คือ ปาปณิกธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559) คือ หลักธรรมในการบริหารงาน ซึ่งประกอบไปด้วย 1. จักขุมา (การเป็นผู้ที่มองการณ์ไกล) เพราะในการเป็นผู้บริหารอันดับแรกต้องเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ เพื่อให้้องค์การอยู่รอด โดยการวิเคราะห์หรือประเมินสถานการณ์ขององค์การล่วงหน้าก่อนเสมอ ต่อมา คือ 2. วิสุโร (จัดการงานได้ดี) ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ในเรื่องต่าง ๆ หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องเพื่อให้้องค์การนั้นเกิดการพัฒนาจึงจำเป็นต้องมีความสามารถพอสมควร และสุดท้าย คือ นิสสยสัมปันโน (มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี) ในการเป็นผู้บริหารที่ดี หรือนักรัฐประศาสนศาสตร์ต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถเปิดให้เข้าถึงได้ง่าย เพราะจะทำให้การบริหารจัดการนั้นมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในการเข้าใจบริบทในองค์การ หรือผู้ได้บังคับบัญชาอย่างลึกซึ้ง

5. องค์ความรู้ด้านการคลังและงบประมาณ (Public Finance and Budgeting) โดยในการใช้หลักพุทธธรรมที่ชื่อว่า “ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์” ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ประกอบไปด้วย ประโยชน์ 4 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559) คือ 1. อุฏฐานสัมปทา (การจัดการได้ดี) เป็นการบริหารจัดการโดยใช้ปัญญา เพราะในการบริหารการคลังและงบประมาณนั้นต้องรู้จักตรวจสอบ ตรวจสอบตราเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย คือ 2. อารักขสัมปทา (การรักษา) โดยต้องมีการรักษาความเรียบร้อย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดทำให้เกิดความเสียหายต่อองค์การ หรือหน่วยงานที่รับผิดชอบดังกล่าว 3. กัลยาณมิตร (การรู้จักบุคคล) ซึ่งในการบริหารงบประมาณต้องรู้จักพิจารณาบุคคลว่า บุคคลดังกล่าวมีลักษณะนิสัยอย่างไร เพื่อป้องกันทรัพยากรขององค์กรไม่ให้เกิดการทุจริตขึ้นได้ และ 4. สมชีวิตา (การกำหนดขอบเขต) ซึ่งในการกำหนดขอบเขตนี้เป็นการควบคุมให้เกิดการใช้จ่ายเกินกำลังขององค์การ ซึ่งต้องมีการ

พิจารณาให้เกิดความเพียงพอ ซึ่งในหลักธรรมนี้ยังรวมไปถึงชีวิตของบุคคลด้วย โดยหลักธรรมที่วิเคราะห์นี้เป็นกระบวนการของการจัดการการคลังและงบประมาณ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในเรื่องของขอบเขตการใช้ทรัพยากรขององค์กรไม่ให้เกิดความเสียหาย

ดังนั้น ในกระบวนการที่ศาสนรัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวพุทธธรรมในแต่ละองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องนั้น ซึ่งผู้เขียนนั้นได้แยกวิเคราะห์อธิบายในแต่ละด้านขององค์ความรู้แบบสรุปว่ามีลักษณะอย่างไรนั้น ซึ่งหลักพุทธธรรมในการนำมาประยุกต์ในแต่ละกระบวนการที่ศาสนนั้นมีความแตกต่างกันออกไป และเมื่อนำมาสังเคราะห์เข้าด้วยกันทำให้เกิดเป็นรูปแบบองค์ความรู้ในการบริหารจัดการของกระบวนการที่ศาสนเพื่อเข้ากับหลักพุทธธรรม คือ หลักสัปปุริสธรรม มีการใช้เหตุและผลในการจัดการองค์การเพื่อให้เป็นรูปแบบของความพอดีในองค์กรการใช้หลักธรรมาธิปไตย และราชสังคหวัตถุเพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้ด้านนโยบายสาธารณะเพื่อให้เกิดความเป็นกลางในสังคม การใช้หลักไตรสิกขา เพื่อเป็นการพิจารณาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การใช้หลักปาปนิกรธรรม เพื่อพัฒนาองค์กรให้เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ การจัดการได้ดี เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ และสุดท้าย คือ การใช้หลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ โดยมีการบริหารจัดการอย่างเรียบง่าย เพื่อรักษาผลประโยชน์ไม่ให้เกิดความเสียหาย เป็นกระบวนการที่ศาสนรัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวพุทธธรรมในแต่ละองค์ความรู้เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปประยุกต์ต่อไป

สรุป

สำหรับกระบวนการที่ศาสนรัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวพุทธธรรมนี้ ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์และทำการสรุปแต่ละส่วนของในแต่ละองค์ความรู้ที่นำกระบวนการที่ศาสนมาสรุปเป็นองค์ความรู้ซึ่งประกอบด้วย หลักสัปปุริสธรรม มาวิเคราะห์ซึ่งในการจัดการองค์การโดยใช้เหตุและผลในการจัดการองค์การทั้งด้านของตน การประมาณการ ควบคุมเวลา การจัดการกลุ่มองค์การและการใช้บุคคลเพื่อให้เป็นรูปแบบเพื่อให้เกิดความพอดีในองค์กรตามความเหมาะสม การใช้หลักธรรมาธิปไตย และราชสังคหวัตถุเพื่อให้เกิดความเป็นกลางในสังคม การใช้หลักไตรสิกขา เพื่อเป็นการพิจารณาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การใช้หลักปาปนิกรธรรม เพื่อพัฒนาองค์กรให้เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ การจัดการได้ดี เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ และสุดท้าย คือ การใช้หลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ ต้องมีการบริหารจัดการอย่างเรียบง่าย เพื่อรักษาผลประโยชน์ไม่ให้เกิดความเสียหาย

เอกสารอ้างอิง

- โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2548). *การเมืองการปกครองสหรัฐอเมริกา: แนวพินิจทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์. (2552). *แนวคิด ทฤษฎี และหลักการรัฐประศาสนศาสตร์*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: มูลนิธิศึกษาเพื่อสันติภาพ.
- พิเชษฐ์ ศรีสุข และสัญญา เคนาภูมิ. (2561). พุทธธรรมกับการพัฒนาตนเองในเชิงรัฐประศาสนศาสตร์. *วารสารวิชาการและวิจัยมหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, 8(2), 111-119.
- รัชยา ภักดีจิตต์. (2557). *ธรรมาภิบาลเพื่อการบริหารภาครัฐและภาคเอกชน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัท วี. พรินท์ (1991) จำกัด.
- วิเชียร วิทย์อุดม. (2551). *องค์กรและการจัดการ*. กรุงเทพฯ: ธนัชการพิมพ์จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาระบบราชการ. (2561). *การบริหารงานภาครัฐแบบมีส่วนร่วม*. สืบค้น 26 มีนาคม 2563, จาก <https://shorturl.asia/oE27Y>
- Henry, N. (1980). *Public administration and public affairs* (2nd ed.). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Sam, A. (2002). *Promoting Good Governance: Principle Practices and Perspective*. London: Commonwealth Secretariat.
- Wolf, D. A. & Amirkhanyan, A. A. (2010). Demographic Change and Its Public Sector Consequences. *Public Administration Review*, 70(1), 12-23.

